

Svilarstvo Đakovštine na početku dvadesetog stoljeća

Mira Kolar

Redovni sveučilišni profesor u miru, Zagreb

U radu autorica prvenstveno na osnovi Izvještaja o stanju svilogojstva, objavljivanih od strane budimpeštanskoga Zemaljskog svilogojstvenog nadzorništva, donosi analizu svilarstva na području Đakovštine početkom dvadesetog stoljeća. Uzgoj dudovih svilaca u ovom kraju pratile su brojne poteškoće, a analiza pokazuje da se je na uzgoj negativno odrazio i odlazak Dragutina Khuena-Héderváryja iz Hrvatske 1903. godine.

Izbori za Hrvatski sabor u đakovačkom kotaru 1897., kao i krvavi izbori u obližnjim Bošnjacima, pokazali su uzavrelost političke scene u Slavoniji gdje su se više nego drugdje ispreplitali utjecaji Istoka i Zapada, jer je ovdje bilo sjedište katoličkog biskupa za Srijem i Bosnu.¹ Ništa na ovom prostoru nije moglo proteći mirno i život je ovdje bio vrlo buran i politički problemi odražavali su se na cjelokupnom življenju.

To je došlo do izražaja i na području svilarstva jer povezanost politike i gospodarstva ne postoji samo danas, pa se, ako se usporede samo dvije godine (1903. i 1905.), uočava pad u svilarstvu, iako su upravo 1905. godine

1 Stjepan MATKOVIĆ, “Izbori za Hrvatski sabor 1897.: afirmacija Khuenove autokracije”, *Časopis za suvremenu povijest*, 29/1997., br. 3, 469.-489. Došlo je do krvoprolića u Bošnjacima, a i u drugim političkim kotarevima izbori su tekli s velikim poteškoćama i uz veliki politički teror vlasti.

organizirana predavanja u gotovo svim općinskim središtima đakovačkog kotara, s ciljem da se ukaže kako Zemaljsko svilogojstveno nadzorništvo posluje pošteno prilikom otkupa, ali da je prisiljeno cijene prilagoditi stanju na europskom tržištu svile, što je dovelo do snižavanja cijena čahurica prilikom otkupa i direktno se odrazilo na smanjivanje broja svilogojaca u čitavoj Slavoniji. No, ovo opadanje možemo vezati i s raspoloženjem naroda. Naime, 1903. godina je zadnja godina vladavine bana Khuena-Héderváryja u Hrvatskoj i Slavoniji. Zahvaljujući prijateljstvu ovog bana s Pálom Bezerédjem², povjerenikom za svilarstvo pri Ministarstvu poljoprivrede, svilarski poslovi Hrvatske i Slavonije najizravnije su povezani s mađarskim svilarstvom kroz petnaestgodišnju koncesiju koju je ban dao Bezerédju 1892. i koja je istekla 1907. godine. Iako Bezerédj 1903. godine više nije bio u Ministarstvu poljoprivrede, ipak je Zemaljsko svilogojstveno nadzorništvo sa svojim nižim nadzorništva pokušalo iskoristiti koncesiju do kraja, ulažući čak izvjesne napore u dokazivanje da je svilarstvo Slavonije prosperitetna privredna grana. Svilarstvo, kao ona poljoprivredna grana koju je mađarsko Ministarstvo poljoprivrede forsiralo u Hrvatskoj jer se radilo o sirovini do koje se dolazilo vrlo mukotrпно, a koja je trebala elitnoj Mađarskoj u vremenu pred Prvi svjetski rat. Svilarstvo, iako je uzgajanje buba trajalo svega nekoliko tjedana u proljeće, i iako je bilo vrlo rizično budući da je svilce trebalo dobro hraniti dudovim lišćem, paziti na toplinu i čistoću prostora, te prekinuti uzgoj u pravom trenutku i onda unovčiti čahurice. Uzgoj je, također, ovisio i o vremenskim prilikama, jer je zakašnjelo proljeće često dovodilo do toga da dudovi nisu bili dovoljno prolistali, pa se osjećao manjak dudovog lišća. No, upravo je otkup dovodio uzgajivače u sumnju. Pozivajući se na činjenicu da je i u čahuricama prvog razreda bilo 10-15 % čahurica drugog razreda, otkup je često bio popraćen svađom i nezadovoljstvom svilogojaca koji su se uložili mnogo napora kako bi uzgajali čahurice prvog razreda, a onda su one ipak uvrštene u slabiji razred. Uvrštavanjem u slabiji razred svilogojac je dobivao manje novca nego što se je nadao, i često je zbog toga prekidao proizvodnju. No, uvijek se našlo novih svilogojaca privučenih obećanjima da će ostvariti lijepu zaradu bez mnogo muke i u vrijeme kada nemaju što drugo raditi. Svilogojcima u Hrvatskoj i Slavoniji postupno ipak postaje sve jasnije da se zarada ostvaruje vrlo mukotrпно i da nije sigurna ni konstantna. Sve je to utjecalo na slabljenje interesa za svilarstvo poslije 1903. godine.

2 Pál Bezerédj (Sopron, 17. III. 1840. – Hidja, sada dio Szedresa, 21. I. 1918.), gospodarski stručnjak i zemljoposjednik u Szekszárdu. Godine 1880. dobiva nalog da radi na sređivanju državnog svilarstva, koje svojim radom uspijeva podignuti na visoku razinu. Objavio je i više radova o svilarstvu, a od 1917. je član Mađarske akademije znanosti.

U 1903. godini još su Khuenovi poslušnici kao kotarski i općinski činovnici podržavali svilarstvo, no 1905. godine ova je podrška od strane uprave u Hrvatskoj i Slavoniji izostala, pa je cijeli posao svilarstva sve više postajao posao Zemaljskoga svilogojstvenog nadzorništva i zakupnika Bezerédja koji je otkup vršio preko svojih povjerenika. Ovi su povjerenici, pak, u pravilu bili ili Mađari ili oni koji su znali mađarski jezik. Na taj se način je svilarstvo našlo također u srcu one politike koja je zahvatila Hrvatsku i Slavoniju 1903. godine. Čahurice su se uzgajale u proljeće, a Khuenova se vladavina u proljeće 1903. još činila čvrstom, i te se godine radilo na način kako je to bilo prijašnjih godina. Međutim, 1905. godine ban je Teodor Pejačević, koji će i nakon 1906. godine zadržati banski položaj i vladati podršku Hrvatsko-srpske koalicije. Koalicija se je već 1905. zalagala da se u Hrvatsku i Slavoniju uvedu novi sadržaji, odnosno tražila da se i u Hrvatskoj i Slavoniji dozvoli izgradnja novih tvornica koje će iskorištavati domaće sirovine, a ne da se kao do tada uvozi u Hrvatsku i Slavoniju gotova industrijska roba. Svilarstvo poslije 1903. nije više prioritet u poljoprivredi Hrvatske i Slavonije i upravo se na svilarskoj proizvodnji može uočiti mijenjanje odnosa prema ovoj grani koju je u Hrvatsku gotovo prisilom uvela još Marija Terezija, i koju na sličan način nastoje Mađari održati i u prvom desetljeću dvadesetog stoljeća. No, domaći privrednici smatraju da svilarstvo nije u prioritetu gospodarske politike hrvatskih prostora, usprkos tomu što je bilo vezano i uz misno ruho i uz narodne nošnje, pa ga i ne podržavaju, izuzev rijetkih iznimki.

U našoj historiografiji uvriježilo se je mišljenje da je svilarstvo u Hrvatskoj propalo 1866. godine kada je virus zahvatio sjeme svilenih čahurica upravo tako kao što je i vinova loza bila zahvaćena peronosporom i filokserom. Međutim, nekoliko godina kasnije svilarstvo se je počelo oporavljati pod skrbi Hrvatsko-slavonsko gospodarskog društva, a onda i Zemaljske vlade kojoj je na čelo 1883. godine došao ban Khuen-Héderváry, rođen u Nuštru. Khuen je od djetinjstva morao poznavati rad svilarstva zbog vinkovačke, ali i osječke bubare koje su se bavile otkupom svilenih čahurica i primarnom obradom. Svilarstvo je, međutim, bilo ugroženo ne samo bolešću, već je dobrim dijelom ovisilo i o tržištu svile u Europi. U vremenu kada se na europskom tržištu sve više pojavljuje kineska svila, ova tekstilna grana dobiva u Europi snažnog konkurenta i svilarstvo postaje vrlo rizična i nesigurna grana narodnog gospodarstva, ne računajući vrlo velik rizik kod uzgoja koji je iziskivao iznimnu skrb oko uzgoja čahurica.

I dok se u sjeverozapadnoj Hrvatskoj nisu mogli stvoriti potrebni uvjeti za uzgoj zdravih čahurica jer su seljaci imali premale i prenaseljene kuće, a stanovništvo je moglo naći zaradu i izvan poljoprivrede, Slavonija je imala

mного manje izbora i svilarstvo je nekima bilo jedini izbor. Svilarstvo nakon 1887. godine, kada je u Hrvatskom saboru donesen Zakon o svilarstvu, doživljava novi procvat, prvo uz podršku Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva, a onda Zemaljskog svilogojstvenog povjerenstva i u zakupu Bezerédja, ali uvijek uz zaštitu Zemaljske vlade.

Svilarstvo se je u ovom drugom razdoblju razvijalo vrlo neujednačeno i najbolje je zastupano u Srijemskoj, Virovitičkoj i Požeškoj Županiji. To su tri Županije na koje su i Mađari gledali kao na svoje područje, pa možda upravo tu treba tražiti aktivnost Pála Bezerédja koji potiče svilarstvo u vremenu dok je bio ministar poljoprivrede, i kasnije kao glavni mađarski svilar sa tvornicom za preradu svile u Szekszárdu. On od bana Khuena-Héderváryja uzima koncesiju kojom na petnaest godina zakupljuje svilarstvo u Hrvatskoj. No, čitav taj posao i nije bio isključivo gospodarski, već je imao i političku konotaciju. Bezerédj je, naime, svilu otkupljivao, ali se za sadnju dudova brinula Zemaljska vlada. Od sadnje dudova do vremena kada se bralo lišće trebalo je čekati sedam godina dok dudovi narastu. Dudovi i uzgoj svilaca bili su, dakle, izravno povezani jer je dudovo lišće bilo najbolja hrana svilcima i bez duda nije bilo svilogojstva. No, narod se okomio na dudova stabla kao na svoje neprijatelje i tijekom 1903. godine stradao je velik broj dudovih stabala koje nisu mogli nadomjestiti ni napor Zemaljske vlade ni preporuke da se osnivaju dudinjac i sade dudovi uz javne putove i ceste. Narod je većinom odbijao te preporuke, iako je Vjekoslav Köröskény³ izdao i omanju, popularno pisanu knjižicu *Svilarstvo* (Zagreb 1904.), a iste je godine objavio i drugo izdanje pod nazivom *Gojenje svilaca. Sa 24 slika.* (Zagreb 1904., tiskara Hartmann) s kojom su članovi Svilogojstvenog nadzorništva krenuli držati predavanja u gotovo svakoj općini u kojoj se je njegovalo svilarstvo.

Najuža sprega Svilogojstvenog nadzorništva, koje se brine o sadnji dudova i djeluje pri Zemaljskoj vladi, i nakupa svilenih čahurica od Bezerédjevih činovnika bili su ulje na vatru hrvatsko-mađarskih odnosa i izvorište velikog nezadovoljstva prema Khuenu-Héderváryju i vladavini Mađara u području gospodarstva i financijske politike. Naime, svilarstvo je ovisilo o dudovima, a sadnja dudovih stabala vršila se kroz besplatnu podjelu sadnica dudova za sadnju uz Županijske i državne ceste, odnosno kroz minimalnu naplatu sadnica privatnim uzgajivačima svilca i dudova. Međutim, ova raspodjela nije bila uravnotežena i mnogo toga u području uzgoja svile ovisilo je o političkoj podobnosti. Neki su

3 Vjekoslav Köröskény (Varaždin, 1839. – Zagreb, 1909.), gospodarski stručnjak. Dugogodišnji profesor i ravnatelj Gospodarskog učilišta u Križevcima, od 1896. godine lektor za praktičnu ekonomiju na Juridičkom (Pravnom) fakultetu u Zagrebu. Autor brojnih knjiga i članaka gospodarske tematike.

dijelovi dobivali mnogo više sadnica od drugih i tu treba tražiti ovisnost svilarstva o dudovima, a ovih o radu mađarskog Svilogojstvenog nadzorništva. Zemaljska vlada troši iz svog proračuna novac za sadnju dudova, financira gradnju zgrada svilana u Vinkovcima, Zagrebu i Osijeku, ali nakon gušenja dudovih svilaca svileno predivo odlazi u Mađarsku gdje se proizvod finalizira.

Hrvatska poslije 1866. godine, kada je obustavila rad svilana u Osijeku, nema niti jedne tvornice koja bi izrađivala svilene tkanine i robu, pa na određeni način doista služi Mađarskoj za proizvodnju svilenih niti od koje su se izrađivale haljine, izvrsno prodavane u cijeloj srednjoj Europi, a osobito u velikim, elitnim gradskim centrima kakvi su bili Beč, Budimpešta i Prag. Domaće institucije koje su nastojale podići svilarstvo u Hrvatskoj i Slavoniji, poput Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva poslije 1842. i u Osijeku 1875. godine osnovanog Slavonskoga gospodarskog društva, u ovom razdoblju već zanemaruju svilarstvo i ono postaje isključivo stvar Zemaljskog svilogojstvenog nadzorništva koje je bilo pod upravom mađarskog Ministarstva poljoprivrede. To je dakako odbijalo članove gospodarskih podružnica od bavljenja svilarstvom i imalo uopće negativan odraz u svilarstvu, jer postavljanje svilarstva na čisto robno-novčane odnose u Hrvatskoj, zaostaloj u mnogim stvarima za ostalim dijelovima Ugarske i Austrije, i zapostavljenoj u prometnom i u svakom drugom smislu, nije moglo dati dobre rezultate. Moguće dobre rezultate je, pored toga, sprječavala i umiješanost politike. Uključivanje hrvatskog svilarstva u mađarsko od 1892. do 1907. kroz koncesiju Bezerédju nije bilo najsretnije rješenje i nakon prvih uspjeha ono poslije 1900. godine počinje pokazivati negativne rezultate. To je osobito vidljivo poslije odlaska bana Khuena-Héderváryja iz Hrvatske, kada svilarstvo postaje predmet rasprave i u Hrvatskom saboru i na stranicama hrvatskih dnevnika i tjednika, da bi 1907., nakon što koncesija Bezerédju nije produžena, svilarstvo bilo povjereno Zemaljskoj vladi u Zagrebu, odnosno Hrvatskoj poljodjelskoj banci i Savezu srpskih zemljoradničkih zadruga.

Pál Bezerédj je od svilarstva načinio unosan posao, jer se je prerađena svila, bez koje nije bilo niti lijepe narodne nošnje niti bogatog misnog ruha, ponovno prodavala u Hrvatskoj. No, svilarstvo se našlo na udaru kao i ban Dragutin Khuen-Héderváry, i ovu povezanost možemo shvatiti kada vidimo da je Bezerédj, neposredno nakon što je Khuen napustio Hrvatsku i preuzeo dužnost mađarskog ministra predsjednika, objavio izvještaje o radu svilarstva u Zagrebačkoj, Bjelovarsko-križevačkoj, Srijemskoj, Požeškoj i Virovitičkoj Županiji. Brzina kojom su izdani ti izvještaji – već krajem 1903. za istu godinu – potvrđuje da je banu bilo silno stalo da se vidi kako je velik novac dobivao narod u Hrvatskoj i Slavoniji preko svilarstva. I doista je u Hrvatsku pritjecao razmjerno značajan novac otkupom svilenih čahurica, ali se iz izvještaja vidi i kako je Zemaljska

vlada u Zagrebu savjetovala i određivala da se sade dudovi uz općinske i Županijske ceste, odnosno na javnim površinama, te da svilarstvo i nije bilo baš privatna stvar, iako se je naglašavalo da se svakom pojedincu, a osobito sirotinji, daje mogućnost da se bavi svilarstvom korištenjem lišća s općinskih i Županijskih dudova uz ceste i na javnim površinama.

I 1904. i 1905. godine izlaze slični izvještaji, jer konačno ban Teodor Pejačević nastavlja – barem u privredi – politiku svog prethodnika, pa se je svilarstvo nastojalo i dalje voditi na isti način. Narod je, ipak, počeo sabotirati i odbijati svilarstvo, pa ovo započinje stagnirati nepovratnom silaznom linijom koju više ništa nije moglo izmijeniti. Rekonstrukciju Bezerédjevog svilarstva možemo detaljnije nego ijednu drugu privrednu granu pratiti iz *Izvjestaja o svilogojstvu* koje je Bezerédj objavljivao u Budimpešti za one Županije koje su bile glavna središta svilarstva u Hrvatskoj.⁴ Takova je bila i Virovitička Županija unutar koje je bio i đakovački kotar sa svojom 21 općinom. Ovi nam izvještaji pružaju detaljnu sliku svilogojstva za razdoblje od 1903. do 1905. godine, i općenito možemo zaključiti da se radi o propadanju ove proizvodne poljoprivredne grane u Hrvatskoj i Slavoniji, te da se ni Bezerédj ne želi dalje baviti ovim poslom na ovom području, a zanimljivo je da ni Zemaljska vlada nije u tom uspjela u kasnijem razdoblju.

No, činjenica je da zarada od svilogojstva i nije bila malena, osobito što je to bio prvi prihod u proljeće, kada još nije bilo mogućnosti unovčavanja drugih kultura pa je narod bio željan svake krune, a osobito siromašnije obitelji s brojnom djecom koja su mogla brati dudovo lišće. Međutim, taj prihod nije imao stalnu uzlaznu liniju i uspjeh svilarstva je ovisio o vremenskim prilikama, sjemenu, stanju na europskom tržištu i političkom prilikama. Radilo se dakle o privrednoj grani koja je bila vrlo nestalna i radi toga se je stanovništvo bavilo njome samo ukoliko je bilo prisiljeno. A u vrijeme Khuena-Héderváryja je očito bilo prisiljeno jer je ovaj dao koncesiju svom prijatelju Pálu Bezerédju koji je imao tvornicu za preradu svile u Szekszárdu. Tako se razvila jedna simbioza koja započinje Khenovom erom, ali uglavnom i njome završava, jer poslije odlaska

4 Tako su izdani zasebno *Izvjestaj preuzvišenom gospodinu grofu Dragutinu Khuen Héderváry-u banu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije o svilogojstvu Belovarsko-križevačke županije u godini 1903.*, Budimpešta 1903.; *Izvjestaj preuzvišenomu gosp. grofu Dragutinu Khuenu Héderváry-u banu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije o svilogojstvu Požeške županije u godini 1903.*, Budimpešta 1903.; *Izvjestaj preuzvišenom gosp. grofu Dragutinu Khuenu Héderváry-u banu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije o svilogojstvu Srijemske županije u godini 1903.*, Budimpešta 1903.; *Izvjestaj preuzvišenom gospod. grofu Dragutinu Khuenu Héderváry-u banu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije o svilogojstvu Virovitičke županije u godini 1903-0j* (dalje: *Izvjestaj o svilogojstvu Virovitičke županije u 1903-0j*), Budimpešta 1903.; *Izvjestaj preuzvišenom gosp. grofu Dragutinu Khuenu Héderváry-u banu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije o svilogojstvu Zagrebačke županije u godini 1903-0j*, Budimpešta 1903.

Khuena s banske stolice i svilarstvo je krenulo nizbrdice, a nakon 1907. godine, umjesto Bezerédjevog otkupa, imamo kao glavne otkupljivače svilenih čahurica Hrvatsku poljodjelsku banku koja ima svilaru u Zagrebu i Savez srpskih zemljoradničkih zadruga koji ima svilaru u Vinkovcima.

No, svilarstvo je bilo veliki posao koji je zapošljavao velik broj obitelji i koji je davao dodatni prihod tim obiteljima djelujući poticajno i na narodne svečanosti povodom određenih praznika kada je dolazila do izražaja sva ljepota narodnih nošnji. Za razdoblje od 1880. - 1883. ne znamo koliko je čahura proizvedeno u Virovitičkoj županiji. Tek tada je Zemaljsko svilogojstveno nadzorništvo monopoliziralo i proizvodnju i otkup, vezujući podjelu dudovog sjemena uz sadnju dudova s otkupom čahurica.

Tablica 1.

Svilogojstvo Virovitičke županije od 1884. do 1905. godine*

Godina	Općina i pustara	Broj svilogojstvenih obitelji	Proizvedeno svilenih čahurica (u kilogramima)	Isplaćeno svilogojcima (u krunama)
1884.	1	1	3	3
1885.	16	115	1697	3742
1886.	17	317	5757	12040
1887.	44	739	11192	23532
1888.	55	1205	21261	44078
1889.	106	1969	26638	51478
1890.	142	2043	34630	67639
1891.	163	2387	38496	75134
1892.	169	2300	29476	54286
1893.	148	1940	28794	66925
1894.	153	2712	39954	77542
1895.	153	2969	45799	88334
1896.	154	2977	45370	78975
1897.	148	2701	31990	48780
1898.	116	1564	22487	34608

1899.	105	1460	22081	37380
1900.	125	1782	28343	50742
1901.	136	1880	32979	61928
1902.	135	2313	31038	55897
1903.	139	2333	33293	61645
1904.	130	2368	35210	61953
1905.	125	2084	36234	67123

* *Izveštaj o svilogojstvu Virovitičke županije u 1903-oj, 23.; Izveštaj preuzvišenom gospodinu Teodoru grafu Pejacsevich-u banu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije o svilogojstvu Virovitičke županije u godini 1905-oj (dalje: Izveštaj o svilogojstvu Virovitičke županije u godini 1905-oj), Budimpešta 1905., 13.*

Tablica 1 pokazuje obim poslova i vrijednost posla na razini cijele Virovitičke Županije, a ujedno svjedoči i o kulturnom nasljeđu koje vuče korijene iz vremena carice Marije Terezije. Okretanje svili, koje je ova carica silom nametnula Slavoncima, postalo je tradicija i bilo je vezano uz pojam ljepote i nježnosti kod djevojaka i uz vezenje narodnih nošnji.

No, još je nešto značajno što možemo iščitati iz kretanja u svilarstvu na području Virovitičke Županije, a to je da je 1892. godine opao broj svilogojaca, što je bilo vezano uz opadanje cijene svile na svjetskom tržištu. Zbog konkurencije pamuka i proizvodnje svilenopamučnih tkanina koje Engleska uspješno plasira na cijelom europskom tržištu cijena svile je opala sa 140 franaka na 60-70 franaka. Zemaljsko svilogojstveno nadzorništvo u takvim uvjetima snižava cijenu svilenih čahurica za 10 %, te je sada svilogojac za najbolju klasu umjesto jedne forinte za kilogram dobivao samo 90 novčića. To je stvorilo silno nezadovoljstvo kod svilogojaca, pa i kod onih đakovačkog kotara.

U đakovačkom kotaru se svilogojstvo prati tek od 1887. godine kada su u kotaru bila svega četiri svilogojca.⁵ Oni su te godine proizveli 120 kilograma čahurica za što su dobili 123 forinte, odnosno ostvarili zaradu od 30 forinti i 85 novčića po obitelji.⁶ Svilogojstvo se, dakle, u đakovačkom kotaru njeguje uz pomoć Zemaljskoga svilogojstvenog nadzorništva od 1887. godine, odnosno od Zakona o svilarstvu, a podaci za razdoblje prije te godine su vrlo manjkavi i

5 Općenito o svilogojstvu u Đakovštini kroz povijest vidi: Stjepan ROMIĆ, "Svilogojstvo Đakovštine u prošlosti", *Đakovački vezovi. Prigodna revija 1980.*, Đakovo 1980., 39.-40.

6 *Svilogojstvo Hrvatske i Slavonije god. 1891., Zagreb 1892.*, 54.

pokazuju da je svilogojstvo bilo razvijeno u donjomiholjačkom i osječkom kotaru, dok se drugdje obavlja samo za vlastite potrebe.

Zahvaljujući Zakonu o svilarstvu iz 1887. svilarstvo je ponovno počelo postajati zanimljivo svilogojcima, pogotovo stoga što se prvih godina plaćalo jednu forintu za kilogram svilenih čahurica, što je za nekoliko tjedana rada bila vrlo dobra zarada. No, poticaj, dakako, nije mogao doći od Gospodarskog društva. U Đakovu 1887. godine djeluje gospodarska podružnica Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva, ali ona ima u prvom razredu 24, a u drugom razredu 10 članova, dakle vrlo je slaba sa svoja 34 člana, osobito jer se zna da je svilogojstvo djelatnost kod koje treba mnogo radnih ruku.

Do 1891. godine svilarstvo je u đakovačkom kotaru uhvatilo korijen, i te se je godine svilarstvom bavilo 37 naselja đakovačkog kotara, odnosno 244 obitelji koje su proizvele 5107 kilograma čahura. Njima je za ovaj posao bilo isplaćeno 4991 forinti 61 novčića, odnosno 20 forinti i 46 novčića po obitelji.⁷

Godine 1891. mreža svilogojaca u đakovačkom kotaru je već čvrsto formirana i svilogojstvo ima strukturu u 37 naselja, kako to pokazuje tablica 2. Svilarstvo se je udomaćilo u svim općinama ovog kotara, a uočavamo i da su u đakovačkom kotaru proizvedene uglavnom čahurice prvog razreda koje su plaćane po jednu forintu kilogram, odnosno da je zarada bila maksimalna i da je prosječna zarada po obitelji od 21 forinte i 83 novčića bila najviša na području cijele Virovitičke Županije. Donjomiholjačka je obitelj, primjerice, u prosjeku ostvarivala zaradu od 16 forinti i 68 novčića, osječka 14,95, našička 12,76, slatinska 12,92, virovitička 16,10. Samo je u gradu Osijeku po obitelji ostvarena prosječna zarada od 19 forinti i 24 novčića, no i to je još uvijek bilo za dvije forinti manje od onog što je u prosjeku ostvarivala obitelj u đakovačkom kotaru. Đakovački je kotar, prema tome, bio "svilonosni" kotar u Virovitičkoj Županiji i u njemu su ljudi voljeli svilu i znali uzgojiti svilu najbolje kvalitete.

7 Isto, 54.

Tablica 2.

Svilogojstvo u đakovačkom kotaru 1891. godine po općinama*

Općina	Broj svilogojaca	Podijeljeno dudovog sjemenja (u gramima)	Proizvedeno svilenih čahura (u kg)	Isplaćena na razini općini (u forintama)	Zarada po svilogojcu (u forintama)
Beketinci	3	14	7	7	7
Bračevci	2	35	32	32	16
Breznica	1	7	6	6	6
Budrovci	9	140	206	202	22
Čajkovci	1	7	7	7	7
Dragotin	1	21	20	19	19
Drenje	4	56	59	59	14
Đakovo	25	609	591	574	22
Đurđanci	8	98	150	145	18
Forkuševci	8	119	110	107	13
Gašinci	4	105	12	12	3
Gorjani	6	126	164	162	18
Ivanovci	4	63	83	83	20
Kešinci	15	266	332	327	21
Koritna	18	336	381	371	21
Lapovci	6	84	86	83	13
Levanjska Varoš	1	7	10	10	10
Mrzović	11	182	255	247	22
Musić	3	28	31	31	10
Nabrđe	1	21	22	22	22
Paučje	1	21	30	29	29
Pridvorje	1	14	17	16	16
Piškorevci	7	210	223	215	31
Punitovci	1	21	15	14	14
Satnica	3	63	110	108	36

Selci	5	84	64	59	11
Semeljci	33	385	551	544	16
Slatinik	0	0	0	0	0
Slobodna Vlast	2	42	52	51	25
Strizivojna	6	112	190	186	31
Široko Polje	4	84	103	100	25
Tomašanci	3	63	98	96	32
Viškovci	16	224	311	303	18
Vrbica	10	189	209	202	20
Vrpolje	5	105	168	163	32
Vučevci	18	224	389	385	21
Ukupno					

* *Svilogojstvo Hrvatske i Slavonije god. 1891., Zagreb 1892., 56.-60.*

Godine 1903. svilarstvo je u Virovitičkoj Županiji doseglo vrlo veliku angažiranost i svila se uzgaja u 139 općina ove Županije. Međutim, čak četrnaest općina se je do 1905. godine prestalo baviti svilogojstvom, a u istom je razdoblju i otkup opao za 249 kilograma. Bezerédj je, pak, nastojao da se interes svilogojaca za ovu poljoprivrednu granu ne smanji, pa uzgajivači iz Virovitičke Županije 1905. godine ostvarili 2.491 krunu više u odnosu na 1903. godinu, a također i mnogo više nego u razdoblju 1898.-1900., kada je zarada od svilarstva bila snižena na minimum i gotovo prepolovljena u odnosu na 1895. i 1896. godinu. Najveću je zaradu u Virovitičkoj Županiji 1905. godine ostvarila Terezija Gutfreund iz Sarvaša. Njezina je nagrada iznosila 135 kruna 14 filira, a najveći iznos na području Hrvatske i Slavonije – 142 kruna – bio je isplaćen Kati Belić iz Dobrinaca. Prema tome, svilarstvo je u Virovitičkoj Županiji bilo razvijeno, a zahvaljujući predavanjima i nešto boljem plaćanju svilenih čahurica tijekom 1904. i 1905. godine ono se je opet počelo oporavljati u odnosu na 1902. godinu, a osobito u odnosu na stanje prije 1900. godine.

Đakovački kotar bio je jedan od najvećih kotareva u Virovitičkoj Županiji koja je imala šest kotareva i grad Osijek. No, prema broju dudovih stabala na javnim površinama đakovački kotar nije bio prvi nego tek četvrti sa 1.859 stabala, pa su svilogojci morali često dopremiti dudovo lišće iz drugih područja. I u sâmoj Županiji postoji veliki nesrazmjer. Dok je, primjerice, kotar Osijek imao čak 6.942 javnih dudovih stabala s kojih se je moglo brati lišće, ukupno u Virovitičkoj Županiji bilo je tek 16.851 dudova takvih stabala. Tako su na jednog svilogojca u

đakovačkom kotaru dolazila 4 dudova stabla s javne površine, odnosno ceste, u našičkom i slatinskom kotaru bilo ih je šest, u osječkom i virovitičkom sedam, a samo je grad Osijek imao osam dudova po jednom svilogoju 1903. godine. Svakako je zanimljivo navesti da je te iste godine u đakovačkom kotaru propalo čak 472 dudovih stabala, što je bilo najviše u čitavoj Županiji. To uništavanje dudovih stabala u tako velikom broju nije mogla biti samo slučajnost, već se može prepoznati i odraz nezadovoljstva naroda forsiranjem svilarstva. Na području osječkog kotara stradalo je 1903. godine 340 stabala, na području donjomiholjačkog 103, na području našičkog svega tri stabla, dok u virovitičkom i slatinskom kotaru nije stradalo niti jedno drvo.⁸ Objašnjenje se mora tražiti u odnosu Svilogojstvenog nadzorništva prema svilogojcima đakovačkog područja, gdje se prosječna zarada stalno snižuje, što je uzrok da su se mnogi svilogojci prestali baviti svilarstvom. Prema tome, u đakovačkom se kotaru na području svilogojstva 1903. godine događa nešto što treba objasniti, a što je povezano s raspoloženjem naroda, uglavnom hrvatskog, prema gospodarskim i političkim kretanjima.

Đakovački kotar imao je 1903. godine 26 općina, ali se je samo 21 bavila svilogojstvom. Od 1884. do 1903. godine isplaćeno je u ovom kotaru za svilene čahure 115.339 kruna odnosno do 1905. godine 130.974 krune.⁹ Opadanje svilarstva zabrinulo je izvjesne strukture koje su iz jeftine svilene sirovine ostvarivale veliku korist, a ulaganja u sadnju dudova bila su na području đakovačkog kotara manja nego drugdje, pa se podrazumijevalo da će svilogojci sami saditi i uzgajati dudove potrebne za prehranu njihovih čahurica. Tako je doista i bilo, i iz izvještaja se vidi da svilarstvo đakovačkog područja ovisi najvećim dijelom o sâmim svilogojcima koji imaju i vlastite dudove. Iz toga proizlazi da se svilogojstvom nije mogla baviti sirotinja već oni koji su imali i dovoljno zemlje da zasade dudinjake, odnosno koji su mogli čekati punih sedam godina da mogu brati lišće s tih stabala i njime hraniti svoje svilce. Netrpeljivost prema svilarstvu izražena je i kroz napuštanje sadnje dudova uz ceste i sadnje voćaka. Kao da su te jabuke i kruške posađene uz cestu bile izraz nezadovoljstva poput onog "drva slobode" u vrijeme širenja ideja Francuske revolucije.

Kako je već prethodno rečeno, godine 1903. na jednog svilogojca su dolazila u đakovačkom kotaru svega četiri javna duda i od svilogojstva ne bi bilo ništa da nije bilo privatnih dudovih stabala. Ukupno su 1903. godine 384 svilogojca đakovačkog kotara proizvela 4.049 kilograma svilenih čahura i zaslužila 7.667

8 *Izvještaj o svilogojstvu Virovitičke županije u 1903-oj*, 26.

9 *Izvještaj o svilogojstvu Virovitičke županije u 1903-oj*, 81.-104.; *Izvještaj o svilogojstvu Virovitičke županije u godini 1905-oj*, 13.

kruna, ali je prosjek zarade po svilogojcu iznosio ipak svega 20 kruna. Najveća zarada koju je te godine zaradio jedan svilogojac u đakovačkom kotaru iznosila je 76 kruna.¹⁰

Za 1905. godinu imamo izvještaj na isti način kao i za 1903. godinu, i iz njega vidimo da je 255 svilogojaca đakovačkog područja proizvelo 4.261 kilogram svilenih čahura i zaslužio 7.151 kruna, odnosno da je svilogojac prosječno zaradio 28 kruna.¹¹ Pri tome treba reći da je Svilogojstveno nadzorništvo 1905. godine organiziralo velik broj predavanja u đakovačkom kotaru. Želeći potaknuti uzgoj dudovog svilca i sađenje dudova.

Poznato je da je za bavljenje svilogojstvom bilo potrebno dudovo lišće i radi toga je Zemaljsko svilogojstveno nadzorništvo, od početka poticanja svilarstva preko Zakona o svilarstvu, na đakovačkom području podijelilo 4.038 komada mladica, odnosno 130.507 komada dvogodišnjih i trogodišnjih sadnica. Trebalo je dakle biti dovoljno hrane za svilce, ali je ipak nedostatak svile bio glavni razlog odbijanja svilara da se intenzivnije bave svilarstvom na početku 20. stoljeća. Međutim, općinski su načelnici 1903. godine dali uz ceste posaditi i stotinu komada stabala druge vrste (uglavnom razne voćke i lipe), iako su samo te godine propala 472 dudova stabla. U 1905. godini situacija je bila još gora.

Tablica 3.

Uspjeh svilogojstva 1903. i 1905. godine u đakovačkom kotaru*

Općina	Broj svilogojaca		Proizvedeno čahura (u kg)		Vrijednost (u krunama)		Prosjek zarade po svilogojcu (u krunama)	
	1903.	1905.	1903.	1905.	1903.	1905.	1903.	1905.
Budrovci	16	21	311	314	559	515	34	24
Dragotin	3	6	78	74	146	131	48	21
Drenje	15	8	233	99	433	179	28	22
Đakovo	49	33	710	505	1345	834	27	25
Đurđanci	17	7	52	157	93	261	18	37
Forkuševeci	19	6	138	127	264	0	13	16

10 *Izvještaj o svilogojstvu Virovitičke županije u 1903-oj*, 81.-104.

11 *Izvještaj o svilogojstvu Virovitičke županije u godini 1905-oj*, 109.-138.

Gašinci	11	9	55	111	110	208	10	23
Ivanovci	10	10	19	74	35	122	3	12
Kešinci	21	16	376	397	717	701	34	43
Koritna	10	16	155	266	282	479	60	67
Lapovci	13	15	209	220	408	319	31	21
Levanjska Varoš	8	10	34	154	63	257	7	25
Majar	5	4	42	62	72	144	14	28
Mrzović	10	10	212	203	413	355	41	35
Piškorevci	20	20	276	278	548	485	27	24
Satnica	14	6	184	180	323	331	23	55
Semeljci	36	11	49	233	89	402	2	36
Slatinik	8	7	227	218	449	368	56	52
Strizivojna	16	7	105	81	192	135	12	19
Široko Polje	2	0	0	0	0	0	0	0
Tomašanci	12	7	30	115	53	200	4	28
Viškovci	13	3	71	73	131	136	10	45
Vrbica	17	0	41	0	76	0	14	0
Vrpolje	12	4	58	45	105	77	8	19
Vučevci	22	12	365	235	730	433	33	36
Vuka	5	7	19	40	31	79	6	11
Ukupno	384	255	4049	4261	7667	7151		

* *Izveštaj o svilogojstvu Virovitičke županije u 1903-oj, 81.-104.; Izveštaj o svilogojstvu Virovitičke županije u godini 1905-oj, 109.-138.*

U 1903. godini najviše je svilogojaca bilo na području općine Đakovo, a potom u općini Kešinci, dok ih je najmanje bilo u općinama Široko Polje i Majar. Te je godine najviše kilograma čahura proizvedeno u Đakovu i Kešincima, a iza njih je bila općina Vučevci. Srazmjerna proizvedenoj količini je uglavnom bila i ostvarena zarada. Đakovo je ostvarilo najveću svotu, ali je zanimljivo drugi su bili Vučevci, a iza njih Kešinci i Piškorevci. Najveća prosječna zarada bila je ostvarena u općini Koritna, iako je tamo bilo svega 10 uzgajivača.

Dvije godine kasnije smanjuje se broj svilogojaca jer se cijene formiraju prema europskom tržištu. Oni koji ostaju u svilarstvu ulažu veći napor, ali ipak ostvaruju manje. Uspjeh se zapaža tek u mjestima u kojima su održana stručna predavanja. Tako je, primjerice, u Budrovcima bilo više svilogojaca, ali je zarada manja. U općini Đakovo je 16 svilogojaca manje nego 1903. godine, a ovi koji su ostali vjerni svilogoju uzgajali su više, a također zaradili manje. To je bio novi poticaj za prestanak bavljenja svilarstvom. U Dragotinu su uzgajali više, ali je kvaliteta bila slabija. I u Drenju se je također smanjio broj svilogojaca, i 1905. godine ih je bilo sedam manje nego 1903. godine.

U Gašincima je također bilo manje svilara, ali su više uzgajali. Također, uzgajivači u Gašincima su pod utjecajem predavanja uzgajali kvalitetnije čahurice, za što su bili i dobro nagrađeni. Slična je situacija bila i u Đurđancima, dok je u Ivanovcima bio isti broj svilara koji su uzgajali više čahurica. U Kešincima je bilo pet svilara manje i manje su zaradili, iako su više proizveli. Razlog manje zarade je vjerojatno pad kvalitete čahurica, usprkos predavanjima. U Koritni se očito uspješno bave svilarstvom, jer je bilo šest svilara više nego 1903. godine, i jer su više proizveli i više zaradili. U Lapovcima ima dva svilara više, proizvedeno je više, ali je zarada zbog loše kvalitete čahurica bila manja. U Levanjskoj Varoši su nakon predavanja poboljšali kvalitetu i više proizveli, a uspješno su radili i svilari u Majaru. U Mrzoviću je isti broj svilara ostvario manju zaradu na istoj količini čahurica. U Piškorevcima je isto tako ostao isti broj svilara i proizvedena je ista količina čahurica, no zarada je bila manja. U Satnici je broj svilara prepolovljen, no nakon predavanja proizveli su kvalitetne čahurice i bili zadovoljni zaradom. U Semeljcima je broj svilara opao s 36 na 11, no ovi proizveli mnogo više kvalitetne svile te im se rad isplatio. U Slatiniku zarada je pala, no još uvijek je bilo isplativo uzgajati čahurice. U Strizivojni je smanjen broj svilara, i gubi se interes. U Tomašancima je održano predavanje i učinjen je veliki napor da se stanovništvo zainteresira za svilarstvo. U Viškovcima je broj svilara opao s 13 iz 1903. na svega troje, ali ovi su ostvarili zaradu poput one trinaestorice 1903. godine, te se i na tom primjeru dokazuje isplativost svilarstva. U Vrpolju i Vuki je izostao svaki interes za svilarstvo. U Vučevcima broj svilara je prepolovljen, ali su oni koji su se nastavili baviti svilarstvom postigli određen uspjeh nakon predavanja.

Navod da svilarstvo nije bilo isplativo zbog toga što Mađari nisu pošteno plaćali čahurice nije historiografski provjeren, adekvatno tvrdnji da je kroz financijski dio Hrvatsko-ugarske nagodbe Mađarska iskorištavala Hrvatsku, pri čemu nije uzeto u obzir da je od 1870. do 1873. izgrađena vrlo teška pruga od Koprivnice do Rijeke. Tako vjerojatno ni prva tvrdnja nije u cijelosti istinita, premda se mora dopustiti da je bilo pokušaja političke manipulacije. Kada se

pogleda svota koja je ušla u Hrvatsku na račun svilarstva, odnosno kroz otkup čahurica, može se zaključiti da to baš i nije mala svota i da je umnogome pomogla slavonskom i srijemskom selu u povećavanju zarade, osobito kod žena.

Pri tome treba imati na umu da je Svilogojstveno nadzorništvo preko svilogojstvenih nadzornika držalo u selima predavanja i dijelilo besplatno dudova stabla kako bi se stanovništvo moglo baviti svilom. Bio je to vrlo veliki trošak Zemaljske vlade koja je osnovala i niz rasadnika.

Tablica 4.

Ukupna zarada na svilarstvu 1880.-1905. godine u đakovačkom kotaru i dudova stabla.*

Općina	Zarada u krunama 1880.-1905.	Broj podijeljenih dudova do 1905.	Broj javnih dudova na jednog svilogojca 1903.	Broj javnih dudova na jednog svilogojca 1905.
Budrovci	5955	5500	4	3
Dragotin	1191	1250	4	2
Drenje	2663	9100	1	4
Đakovo	12133	4917	4	6
Đurđanci	5685	1550	2	5
Forkuševeci	5278	1150	2	5
Gašinci	2850	4320	3	7
Ivanovci	2128	425	3	3
Kešinci	9553	1000	4	4
Koritna	6378	750	6	3
Lapovci	4030	1520	1	1
Levanjska Varoš	501	3400	4	4
Majar	465	1500	5	12
Mrzović	5500	2000	3	3
Piškorevci	6498	7290	2	5
Satnica	5930	200	4	36
Semeljci	12135	1300	4	4
Slatinik	4459	5620	4	4
Strizivojna	3296	1350	2	4

Tomašanci	2915	1100	2	5
Viškovci	5483	4050	5	22
Vrpolje	3124	2725	1	2
Vučevci	9049	2100	5	9
Vuka	554	100	4	3

* *Izveštaj o svilogojstvu u Virovitičkoj županiji u 1903-oj*, 81.-104.; *Izveštaj o svilogojstvu Virovitičke županije u godini 1905-oj*, 109.-137. Nema podataka za Široko Polje i Vrbicu, pa se može pretpostaviti da je svilogojstvo u ovim selima posve propalo.

Ova tablica nam omogućava uspoređivanje dobitaka stanovništva u pojedinim općinama đakovačkog kotara s darovanim dudovim mladima, tj. hranom za svilce. Vidimo da često postoji nesrazmjer. Odnos dudovih stabala po jednom svilogojcu ne odgovara rezultatima svilogojstva, i očito je da su konačni rezultati ipak ovisili o privatnoj inicijativi, odnosno o tome da li je svilar imao i sâm svojih dudova. Moguće je da su posrijedi bili i neki politički razlozi, koji se djelomično mogu uočiti iz nastavka ovog teksta kod opisa stanja svilarstva u pojedinim općinama. Može se uočiti da je Zemaljska vlada učinila velike napore da se broj dudova po jednom svilogojcu poveća, pa su, primjerice, na području općine Satnica 1903. godine na jednog svilara dolazila 4 dudova stabla, a 1905. godine bilo je čak 36 stabala. I u Viškovcima je broj dudovih stabala u ove dvije godine višestruko uvećan – s 5 na 22.

1. Općina Budrovci. Stanovništvo se je zanimalo za svilogojstvo i prosječna zarada jednog uzgajivača svilenih čahura bila je 34 kruna. To je bila dobra zarada, ali je bilo malo dudova pa je Svilogojstveno nadzorništvo predlagalo da se uredi rasadnik za dudove. Međutim, zbog sniženja otkupne cijene i usklađivanja sa svjetskim tržištem mnogi se više nisu htjeli baviti svilarstvom, a i kvaliteta je opala pa je 1905. godine svilogojac zarađivao prosječno svega 24 kruna. Održano je predavanje u prisutnosti mjesnog suca Antuna Kretonića i općinskog odbornika Antuna Miloševića, i tom je prigodom konstatirano da dudovi propadaju i da ih treba obnoviti.

2. Općina Đakovo. I ovdje je zarada pojedinog svilara opala sa 27 na 25 kruna. No, nema dovoljno dudovih stabala pa se kritizira što je 1902. godine uz ceste umjesto dudova posađeno 80 lipa, a samo je nadcestar Simoković na cesti koja vodi u Osijek zasadio dudove, ali je 14 posađenih dudova odmah uništeno. Savjetuje se da se za vrijeme berbe lišća postave stražari kako se ne bi dud potpuno ogolio i pored toga da svi uzgajivači čahura imaju pravo korištenja tim

lišćem. Općinsko poglavarstvo je još 1894. ustupilo jedno zemljište za uzgoj dudovih mladica te su se iz istog već 1903. godine dijelile sadnice. No, zbog sniženja cijena svile broj svilogojaca se znatno smanjio, a prosječna zarada svilogojaca se kretala oko 25 kruna, s time da je jedino Sofija Šebelić dobila 61 krunu. I ovdje Svilogojstveno nadzorništvo predlaže da se posadi stotinu dudova na sajmištu i pojedinim cestama koja vode prema kolodvoru, kao i na cesti koja vodi u Piškorevce i Satnicu, te da se posađena stabla njeguju, budući da se je 1905. godine osušilo čak 34 mladica. Održano je i predavanje kojemu su prisustvovali ravnatelj pučke škole Josip Raček, učitelj Stjepan Dvoržak, podšumar Vatroslav Czečić, redarstveni povjerenik Tomo Sporčić, poštarica Dragica Schneider i drugi. Oni su tom prigodom čuli dobre savjete vezane uz uzgoj dudovog svilca, a pohvaljen je i Mišo Sommer koji je poticao uzgoj svilaca i sadnju dudovih stabala.

3. Općina Dragotin. Usprkos visokoj prosječnoj zaradi od 48 kruna u ovoj su se općini 1903. godine svilogojstvom bavila svega tri svilogojca. Problem je predstavljalo pomanjkanje dudovog lišća, a i zbog nepažnje 1902. godine propalo deset dudova. Godine 1905. broj svilogojaca se je malo uvećao, ali lišće dopremaju iz 7 kilometara udaljene biskupske ciglane u Đakovu, pa Svilogojstveno nadzorništvo moli općinsko poglavarstvo u Trnavi, gdje su bila svega tri mlada dudu, da se zasade dudovi. I ovdje je održano predavanje kojemu je prisustvovao gostioničar Adam Ungar, te se je Nadzorništvo nadalo da će se svilogojstvo bolje razviti.

4. Općina Drenje. U ovoj je općini načelnik Josip Sekulić 1903. godine dao posaditi 80 dudovih stabala, a Svilogojstveno nadzorništvo ga je poticalo da to učini i na cestama koje vode u Mandićevac, Gašince, Slatinik i Gorjane, te da se osnuje rasadnik za dudove. Zahvaljujući ovom poticaju i zaštiti dudova od oštećivanja broj svilogojaca se više nego udvostručio, ali još uvijek nije bilo dovoljno dudova lišća pa se je isto kupovalo iz sela Pridvorja i Paljevina, i Pavao Karajko je 1905. godine zaradio na čahuricama 87 kruna 60 filira. Svilarski stručnjak održao je u Drenju 1905. godine predavanje kojemu su prisustvovali Sekulić i učiteljica Ružica Mozgon te 38 mještana, što znači da je svilarstvo mnoge zanimalo, ali se zbog kompliciranog i rizičnog uzgoja nisu usudili njime baviti.

5. Općina Forkuševci. U odnosu na 1901. godinu kada su svilogojci ove općine svilarskim poslom zaradili prosječno 48 kruna, zarada je 1903. godine pala na 13, a dvije godine kasnije se ustalila na 16 kruna. Svilogojci su, naime, odbijali bavljenje tim poslom jer su mislili da ih se vara kod plaćanja čahurica uvrštenjem u lošiji razred, a svilu nisu mogli prodati nikome drugome osim Svilogojstvenom nadzorništvu, pa je ovo monopoliziranje svakako bilo štetno.

Godine 1905. je stoga održano predavanje kojemu je prisustvovalo 58 osoba, a među njima je bio i učitelj Antun Novosel. Tom je prigodom istaknuto da su neke općine ostvarile na svilarstvu lijepu zaradu, kao, primjerice, u Pčeliću 61 krunu, U Gradcu Novom 59 kruna, u Satnici 55, a najveća je zarada ostvarena u Sarvašu – 135 kruna i 14 filira. Zbog nebrige prema dudovima propalo je 1903. godine 12 dudovih stabala, a 1905. bila su u općini na javnim površinama svega 32 mlada duda, što baš i nije obećavalo uspješnost svilarstva u budućnosti.

6. Općina Gašinci. U ovoj je općini svilogojstvo bilo zanemarena grana i pokazivao se nemar prema sađenju i njegovanju dudova, pa je i ovdje 1903. godine propalo 22 komada dudovih stabala. Iako je prosječna zarada po svilogojstvu bila dobra, i iako je 1905. godine stručnjak Zemaljskoga svilogojstvenog nadzorništva održao predavanje sa slikama kojemu je prisustvovalo 56 osoba, a među njima i općinski ovrhovoditelj Aleksa Paruč i posjednik Tomo Marjanović, ipak se propadanje dudova nastavilo pa je iste godine propalo 39 mladih dudova. Prijedlog da se pred kućama i na cesti prema Satnici i Drenju posadi 45 komada mladih dudova nije baš naišao na veliko oduševljenje.

7. Općina Đurdanci. Dudova na javnim površinama bilo je malo, pa se i usprkos izvjesnog broja dudova u privatnom posjedu broj svilogojaca smanjio od 1903. do 1905. godine sa 17 na svega 7. Stoga su 1905. godine predavanju stručnjaka prisustvovala 42 osobe, a među kojima i četiri svilogojca te mjesni sudac Marko Bošnjaković. Istaknuto je da je najveću zaradu ostvarila Reza Cindić sa 62 krune 68 filira, te da treba provesti akciju sadnje novih dudova, budući da se je lišće donášalo iz čak 6 kilometara udaljene Vrbice, što je bilo ograničavajući faktor. Propagira se sadnja dudova pred kućama te na cestama koje vode u Vučevce, Vrbicu i Đakovo, te da se mlada stabla ograde kolcima ili barem “trnjem”. Kritizirano je i to što su se svilci pregrijavali i što se je prostorije nedovoljno zračilo, rezultat čega je bio podbačaj očekivanog prinosa.

8. Općina Ivanovci. Svilarstvom se je bavilo svega deset svilogojaca, zarada je bila mala, a interes slab, iako je Zemaljsko svilogojstveno nadzorništvo 1903. godine podijelilo općini i privatnicima 300 komada dvogodišnjih i trogodišnjih dudovih sadnica. Na dudove se nije pazilo pa su 1903. godine propala 43 dudovih stabala i lišće za prehranu svilaca moralo se donositi iz 8 kilometara udaljenog Široko Polje, što je činilo proizvodnju nerentabilnom sa zaradom od svega 12 kruna godišnje u 1905. godini (istovremeno je u Viškovicima ostvaren prihod od 117 kruna i u Satnici od 113 kruna po jednom svilogojcu). Svilogojstveno nadzorništvo je zamolilo da se u Gorjanima sade dudovi pred kućama te na cestama koje vode u Tomašance i Đakovo.

9. Općina Kešinci. Svilogojaca je bilo dosta, ali im se broj od 1903. do 1905. godine smanjio sa 21 na svega 16 s tendencijom daljeg pada, iako je prosječna zarada bila dosta lijepa. Nadzorništvo je savjetovalo da se uredi rasadnik i da se postave čuvari oko dudova kako bi svatko brao onoliko koliko mu treba, te da se na općinskoj cesti koja vodi u Mrzović i Vrbicu posadi još 575 dudovih stabala. Stanovništvo je bilo zainteresirano za svilogojstvo, a predavanju svilogojstvenog stručnjaka prisustvovali su pučki učitelj Ivan Rukavina, trgovac Adalbert Piller i drugi. Najveću količinu i najbolje čahure uzgojila je 1905. godine Eva Novosece i bilo joj je za njih isplaćeno 81 kruna i 43 filira. Gotovo da se moli da se ne uništavaju mladi dudovi i da se njeguje ova koristonosna grana.

10. Općina Koritna. U ovom području nastojalo se je potaknuti da se svilarstvom bave i odrasli, a ne samo djeca, pa se nastoji na većem komadu zemljišta načiniti dudovik uz pomoć učitelja Josipa Šprema. Na putovima prema Semeljcima i Širokom Polju zasađeni su dudovi, pa se broj svilogojaca od 1903. do 1905. godine uvećao sa 10 na 16, ali je i 1905. trebalo dopremiti lišće iz tri kilometara udaljenih Semeljaca kako bi se proizvelo nešto iznad 200 kilograma čahura. Nadzorništvo je savjetovalo da se uzgoju dudova posvećuje najveća pažnja kako ne bi svake godine propalo nekoliko dudova. Na predavanju o svilogojstvu 1905. godine bilo je 48 osoba i među njima 12 svilogojaca te mjesni sudac Antun Kratofil, učitelj Josip Šprem i općinski odbornik Mijo Koranac. Najviše je te godine na svilarstvu zaradio Luka Bošnjaković – 61 krunu i 47 filira.

11. Općina Lapovci. U općini nema mnogo općinskih dudova zbog čega je 13 svilogojaca 1903. godine imalo mnogo muke oko nabave lišća kako bi prehranili svilce i proizveli preko 200 kilograma svilaca. Mnogo se je radilo na sadnji novih dudova, osobito u sâmim Lapovcima te na putovima prema Trnavi i Hrkanovcima. I ovdje je 1905. godine održano predavanje kojemu je prisustvovalo 36 osoba, među kojima je bilo i 10 svilogojaca. Ovom se je prigodom utvrdilo da svilogojci imaju velike štete od bolesti na svilcima.

12. Općina Levanjska Varoš. Svilogojstvo je u ovoj općini posve podbacilo 1903. godine, ali se nije odustalo od uzgoja, pa se je i dvije godine kasnije svilogojstvom bavilo deset svilogojaca, što je bilo dvoje više nego 1903. godine. No, ni ovdje nije bilo dovoljno dudova ni dudovog lišća, pa se provela akcija sadnje prema Majaru i prema Slobodnoj Vlasi, uz traženje da se svako posađeno stablo zaštititi. Godine 1905. održano je predavanje na kojemu je bilo prisutno 26 osoba, a među njima i općinski načelnik Josip Bizak, te je zaključeno da se na općinskom zemljištu načini dudovik.

13. Općina Majar. I ova je općina patila od nedostatka dudovog lišća, pa stanovništvo i nije bilo sklono svilogojstvu. Također, prosječna zarada 1903. godine je iznosila 14 kruna, a dvije godine kasnije se je udvostručila (28 kruna),

no i to se je uzgajivačima još uvijek činilo premalenom dobiti. Općinsko poglavarstvo je podržavalo svilarstvo i nastojalo je posaditi dudove na putovima koji vode u Levanjsku Varoš i Selce. Pritom je, međutim, zapustilo stare dudove na kraju sela, pa su i proizvodnja i zarada bili mali, i svilarstvo se jednostavno više nije isplatilo.

14. Općina Mrzović. U ovoj je općini 1903. godine propalo 60 komada dudovih stabala, pa se lišće moralo nabavljati iz tri kilometra udaljene Vrbiće, ali je postojala izvjesna tradicija i dobra volja prema svilogojstvu, pa je deset svilogojaca te godine proizvelo više od 200 kilograma čahura godišnje, zaradivši u prosjeku 41 krunu. Zarada se je dvije godine kasnije spustila na prosječnih 35 kruna, ali je Janja Žvković i te godine zaradila na čahuricama 63 krune i 10 filira. Nastojalo se je uvećati broj dudovih stabala te su posađeni mladi dudovi na cesti prema Vrbici i Kešincima, a pomišljalo se i na osnivanje rasadnika. Predavanju o svilogojstvu prisustvovalo je 45 osoba, a pored 9 svilogojaca predavanje je saslušao mjesni sudac N. Vratarić, učitelj Ambrozije Štampar i posjednik Nikola Kulešević.

15. Općina Piškorevci. U mjestu je postojala dosta jaka tradicija uzgoja svila i 20 svilogojaca je proizvedilo gotovo 300 kilograma svile, ali je prosječna zarada iznosila oko 25 kruna, zbog čega je interes počeo slabiti. Tvrdilo se je da svilarstvo nije isplativo, a dio svilogojaca je morao donositi lišće iz 6 kilometara udaljenih Perkovaca. No, Marija Bujla je i u tim okolnostima 1905. godine na svilarstvu zaradila 61 krunu i 7 filira. Kako bi se otklonio ovaj manjak, Svilogojstveno nadzorništvo je željelo da se na cestama prema Đakovu i Vrpolju zasade dudovi, no općinske vlasti su radije posadile stotinu komada jabuka, a istovremeno se je dopustilo da propadne 137 komada dudova 1903. i 50 komada 1905. godine. Ovo se može objasniti samo nebrigom oko dudova i lošim odnosom prema svilarstvu uopće.

16. Općina Satnica. Ni na području općine Satnica nije bilo dovoljno dudova i inzistiralo se je na njihovoj sadnji. Svilogojci su 1903. godine prosječno zaradili 23 krune, a dvije godine kasnije 55 kruna. Najviše je 1905. godine zaradila Kristina Loschpach, čak 113 kruna. Smatralo se je, međutim, da se otkup čahurica preslabo plaća pa je interes za svilarstvo opadao. Tražilo se je da općinsko poglavarstvo zasadi više dudova na cestama, konkretno da se uz Županijsku cestu koja vodi u Đakovo i Petrijane posadi 600 komada, a uz općinski put koji vodi za Gorjane još 300 komada. Tražilo se je, također, da se podigne općinski dudovik i da se spriječi uništavanje općinskih dudova uz ceste, budući da je 1905. godine zbog nebrige propalo 41 dudovo stablo. Održanom predavanju prisustvovali su učitelj Josip Schneider i brojni drugi te je dogovoreno da se povede veća briga o uzgoju.

17. Općina Semeljci. Uz javne putove u ovoj općini bilo je 1903. godine 162 dudova stabla, ali je 36 svilogojaca proizvelo vrlo malo svile, zaradivši u prosjeku zaradu od svega dvije krune. Mnogi su zbog toga počeli odustajati i 1905. godine broj svilogojaca je opao na svega 11, iako je broj dudova sposobnih za kidanje lišća bio dovoljan. Te je godine prosječna zarada iznosila 36 kruna, a najveću je zaradu ostvario poduzetnik Božo Gavrančić sa 67 kruna i 46 filira. Svilogojstveno nadzorništvo je savjetovalo da općina posveti veću pažnju dudovima u vrijeme branja lišća i da se pazi da nitko ne ubere više nego što mu treba, ali isto tako da nitko nikoga ne sprečava u branju potrebnog mu lišća. Preporučivalo se također da se na cesti koja vodi u Koritnu i Forkuševce zasade novi dudovi.

18. Općina Slatinik. Osam svilogojaca i svega 35 dudova uz ceste proizveli su 1903. godine 337 kilograma čahura s prosječnom zaradom od 56 kruna. Međutim, propast 32 komada dudova 1903. i 20 komada 1905. godine pokazuje da su se dudovi doslovno uništili pri branju i da se nije mislilo na to što će biti sljedeće godine, pa je 1905. godine broj svilogojaca opao na svega trojicu. Među najboljim svilogojcima spominjao se Mato Matijaković koji je 1905. godine zaslužio 68 kruna i 24 filira. Svilogojstveno nadzorništvo je odlučilo da će zasaditi 600 komada dudova na cesti koja vodi u Drenje i Bračevce.

19. Općina Strizivojna. Uz ceste i na javnim mjestima bilo je svega 38 dudova pa se 16 svilara moralo posluživati lišćem svojih dudova, a pored toga je 1905. godine propalo 37 komada dudova. Zbog ograničene količine lišća zarada je 1903. godine iznosila svega 12 kruna, a 1905. se broj svilogojaca smanjio iako je zarada povećana za 7 kruna. Stoga je Svilogojstveno nadzorništvo tražilo da se na Županijskim cestama koje vode u Vrpolje i Gundince zasadi još 630 komada dudova, a molilo se je i općinu da se osnuje rasadnik dudova, jer su u tom mjestu postojali svi preduvjeti za dobar urod.

20. Općina Široko Polje. U ovoj su općini 1903. godine na javnim mjestima i putovima bila 23 duda, ali je 76 komada dudovih stabala propalo i postojeća dva svilogojca nisu proizveli niti kilogram svile. Razlog odbijanju stanovništva da se bavi svilarstvom tražio se je u njihovom dobrom imovnom stanju. Uzaludno je bilo apeliranje na općinske vlasti da potiču svilarstvo i da se uz ceste i puteve koji vode prema Viškvcima, Đakovu i Vuki zasadi što veći broj dudova. Odaziva nije bilo.

21. Općina Tomašanci. U općini se je 1903. godine svilarstvom bavilo svega 12 svilogojaca, a dvije godine kasnije njihov se broj smanjio na sedam svilogojaca. Zarada je 1903. godine iznosila svega 3 krune u prosjeku, pa je učinjen veliki napor kako bi se prosjek do 1905. godine podignuo na 28 kruna, a pozitivan primjer davao je Ivan Natas koji je zaradio 56 kruna i 2 filira.

Svilogojstveno nadzorništvo je apeliralo na poglavarstvo u Gorjanima da potakne ljude – osobito siromašne – na bavljenje svilom, budući da nisu imali nikakvog troška, a mogli su, uz korištenje lišća s dudova uz javne putove, imati koristi. Kritizirala se je sadnja jabuka i drugog voća uz ceste, i to što je 1905. bilo samo 27 komada mladih dudova. Na predavanju o svilarstvu 1905. bilo je, ipak, čak 72 prisutnih, a među njima i učitelj Ivan Rogić, gostioničar Hinko Fricz, kolar Stipo Vinković i drugi.

22. Općina Viškovci. Prosječna zarada od 10 kruna za 13 svilogojaca 1903. godine nije baš bila poticajna za bavljenje svilarstvom, pa je te godine propalo 28 komada dudova uz ceste, a 1904. još 23 komada. Novi dudovi istovremeno nisu zasađeni, pa je Svilogojstveno nadzorništvo stoga molilo da se sade dudovi na cestama i putovima koji vode u Đakovo, Forkuševce i Široko Polje, da se osnuje rasadnik dudova i da se pazi tko bere lišće i u koju svrhu. Nadzorništvo je namjeravalo uz Županijsku cestu koja vodi u Đakovo i Forkuševce posaditi 500 dudova, a uz općinski put prema Širokom Polju 300 komada dudova. Očito se je smatralo da se na ovom području ne smije odustati od svilarstva, premda je više dudova nestajalo nego što se sadilo, a mladi posađeni dudovi su ugibali tijekom sušnog ljeta jer nisu zalijevani ili su hotimice oštećivani.

Pozivu na predavanje odazvalo se svega osam osoba i među njima su bila svega dva svilogojca, ali su se pojavili učitelj Đuro Kohari i općinski bilježnik Đuro Benić. I u ovoj se je općini na uzgoju moglo solidno zaraditi, pa je Mijo Šeffler 1905. godine ostvario zaradu od 70 kruna i 80 filira. Ističe se da postoji nada da uslijed nepovoljnog vremena i momentalnog neuspjeha svilogojci "... ne će odustati od daljnje gojidbe, jer se kod svake privredne grane događa, da je uspjeh jedne godine slabiji, dok druge godine ono dobro uspije i gubitak prošle godine nadoknadi".¹²

23. Općina Vrpolje. S obzirom da se je Vrpolje nalazilo na glavnoj pruzi, iznenađuje da je u općini bilo samo 17 dudova uz ceste i na javnim površinama, i 12 svilogojaca je 1903. godine ostvarilo prosječnu zaradu od svega 8 kruna. Svilogojci su imali slabu nadu da će se stanje poboljšati, iako je Zemaljsko svilogojstveno nadzorništvo 1903. godine podijelilo općini i privatnim osobama 550 komada dvogodišnjih i trogodišnjih dudovih sadnica. Svilogojstveno je nadzorništvo molilo općinsko poglavarstvo da s "većom naklonošću" susreće uzgoj svilaca i dudovih stabala, a osobito da posadi dudove uz putove u Piškorevce, Čajkovce i Kopanicu, te da osnuje općinski dudovik. No, situacija se nije poboljšala i 1905. godine je ostalo samo 11 komada dudova zrelih za branje

12 *Izveštaj o svilogojstvu Virovitičke županije u 1903-oj*, 102.

lišća, ali Nadzorništvo i te godine dijeli 175 dudova za usađivanje i 2550 komada dudovih sadnica.

24. Općina Vučevci. Godine 1903. bilo je 127 dudova na javnim površinama i stoga su 22 svilogojca morala imati i svoje privatne dudove kako bi mogli uzgojiti 365 kilograma čahurica. Te im je godine na javnim površinama propalo svega pet dudova, ali se je taj broj dvije godine kasnije povećao na 45 propalih stabala, što ukazuje da se je briga za dudove smanjila. Nadzorništvo se nadalo da će Vučevci i dalje njegovati svilarstvo pa je 1903. godine podijelilo 200 komada dudovih stabala, a nadalo se da će se osnovati i rasadnik dudova. Godine 1905. se to više ne spominje, a i broj svilogojaca se smanjio na svega 12, što je vjerojatno posljedica shvaćanja da ih Svilogojstveno nadzorništvo prikraćuje, potkrada i vara. Svilogojstveno nadzorništvo ukazuje da se u svilani među otkupnim čahurama prvog razreda pronađe 15-20 % čahura drugog razreda, pa da se i to mora ukalkulirati u otkupnu cijenu. Prosječna zarada 1905. godine je iznosila 36 kruna, ali je Ivo Galičić ostvario čak 76 kruna i 20 filira. Održanom predavanju je prisustvovalo 18 osoba, a među njima je bio i pučki učitelj Adolfo Pavičić. Zamoljeno je da se u samom mjestu zasadi još 50 dudova, te da se na cesti prema Đurđancima, Forkuševcima i Viškovecima ne sadi voće, već dudovi.

25. Općina Vuka. Godine 1903. na općinskim površinama bila su svega 22 stabla duda, a dvije godine kasnije je i taj broj smanjen na 20. Godine 1903. bilo je svega pet svilogojaca koji su proizveli 19 kilograma čahura i prosječno zaslužili 31 krunu. Dvije godine kasnije sedam svilogojaca je proizvelo 40 kilograma s prosječnom zaradom od samo 11 kruna. Ovi podaci ukazuju da svilarstvo baš nije bilo osobito voljena grana, čemu u prilog govore i podaci da je 1903. godine propalo 57 komada dudovih stabala, a 1905. još 12. Tako postupno nestaje podloga bez koje se svilarstvo nije moglo razvijati. Uzalud je Svilogojstveno nadzorništvo molilo općinu da se uz putove prema Širokom polju, Čepinu i Koritni posade dudovi i da se zasađene valjano njeguje. Ništa od toga se nije ostvarilo. Godine 1905. došao je jedan svilogojstveni stručnjak i održao predavanje nakon kojega se je iznova probudila želja za daljnjim bavljenjem svilogojstvom. Na ovom predavanju bili su i pučki učitelj Vinko Rakoš, općinski blagajnik Srđan Nikolić, općinski odbornik Antun Biksić, poštar Josip Skavić, ovrhovoditelj Tomo Susak, gostioničar Pero Glied i još dvadesetak osoba. No, za dalje bavljenje svilarstvom trebalo je prvo posaditi dudove, budući da je i ono nekoliko svilogojaca moralo dopremiti lišće iz četiri kilometra udaljenog Širokog Polja. Svilogojstveno nadzorništvo je molilo općinsko poglavarstvo da posveti veću pažnju njegovanju i sadnji novih dudova, a zahvalu je uputilo učitelju Vinku Rakošu koji je mnogo doprinio da se je 1905. godine sedam obitelji bavilo svilogojstvom.

Stanje iz 1905. pokazuje da se je svilogojstvo smanjivalo i to uglavnom zbog slabe cijene svilenih čahurica, ali i zbog toga što je na području dodjeljivanja dudova pojedinim općinama postojala vrlo velika neravnopravnost. Nezadovoljnici uništavaju dudove dok su još mali, pa je svilarstvo bilo neodrživo u većem obimu zbog nedostatka hrane za veći broj svilaca.

Tako je bilo sve do 1907. godine, kada nije produžen zakup Bezerédju. Međutim, davanje svilarstva u koncesiju Hrvatskoj poljodjelskoj banci u Zagrebu i Savezu srpskih seljačkih zadruga bilo je vrlo loše rješenje, jer se svilarstvo počelo gledati vjerskim očima, a ne očima praktičnog gospodara. Prilagođavanje novom sustavu teklo je nekoliko godina i ta je grana stalno pribavljala deficit u proračunu Hrvatske poljodjelske banke, koja je iz nostalgije održavala ovaj postao do velike svjetske krize, kada nestaje iz bilance banke. Naime, Hrvatska poljodjelska banka, iza koje je stajao kapital krupnog katoličkog svećenstva, bila je glavno središte Hrvatskih seljačkih zadruga i mislim da je Izidor Kršnjavi kao Slavonac bio zaslužan što se je svilarstvo hrvatskih svilogojaca 1907. godine vezalo uz ovu banku, ali on nije mogao spriječiti da se srpski svilogojci, itekako značajni i brojni u Srijemu i Slavoniji, vežu uz Savez srpskih zemljoradničkih zadruga, pa je tako i svilarstvo bilo zahvaćeno podjelom koja se nije mogla opravdati gospodarskim razlozima i koja je dalje utjecala na slabljenje svilarstva. Otkup po vjerskom ključu stvarao je napetosti i tako i u svilarstvo uključio politiku. Mnogi svilogojci napuštaju posao jer ne mogu doći do otkupljivača Hrvatske poljodjelske banke. Trebalo je, naime, provesti dvostruko umreživanje Hrvatske, a to s obzirom na sve slabiji interes ljudi da se bave ovim poslom nije bilo ostvarivo. Iako je postojao i dalje san o svilenom nošnji i njenoj ljepoti, svilarstvo iz vremena carice Marije Terezije sve više postaje bajkovita prošlost.¹³

Zaključak

Iz rečenog možemo zaključiti da je svilarstvo na đakovačkom području počelo poslije 1903. opadati, usprkos silnom naporu Zemaljskoga svilogojstvenog nadzorništva da kroz predavanja i objašnjavanja potakne narod da se bavi ovom granom i usprkos tomu što se svilarstvo na području Virovitičke županije oporavlja. No, uništavanje velikog broja dudovih stabala i osobito sprečavanje sadnje dudovih mladica pokazuje da narod više nije podržavao ovu privrednu granu smatrajući da ih se vara kod otkupa čahurica i da se čahurice ne

13 Mira KOLAR, *Svilarstvo u Hrvatskoj od 18. stoljeća do 1945.*, Zagreb 2007., rukopis u pripremi za tisak.

plaćaju onako kako bi trebalo. Pored toga, osjeća se da lokalne vlasti 1905. godine ne podržavaju svilarstvo onako kako su to podržavale dvije godine ranije, kada je čitav upravni aparat, a osobito kotarski načelnici, podržavao svilarstvo na svojem području, te je na jedan način vrijeme bana Khuena-Héderváryja bilo vrijeme novog procvata svilarstva u Slavoniji, za što se on kao Slavonac posebno zalagao, tražeći da se dudovi obavezno sade. Poslije njegovog odlaska sadnja dudova bila je stvar lokalne samouprave, odnosno općina, i one preferiraju sadnju voća uz javne putove, zanemarujući sadnju dudova. Koliko je na opadanje svilarstva utjecao rad političkih stranaka može se samo pretpostavljati, ali nema sumnje da je taj utjecaj postojao i ne treba ga zanemariti u istraživanju gospodarske povijesti naših prostora. No, svilarstvo je ipak odolijevalo drugim tkaninama jer je narodna nošnja đakovačkog područja bogata i narod se ponosio svojom tradicijom vezenja i šlinganja. Svila se je podmetala pod šlingane vezove na jastucima, a bila je tražena i bunjevačka svila koja je prodavana za vezenje kao "lyonska".¹⁴ Rado su se koristili i fini materijali za suknje u narodnoj nošnji. Sve u svemu, svilarstvo je bilo utkano u kulturu slavonskih Šokica.

Silk production in the Đakovština –area at the beginning of the 20th century

SUMMARY

The authoress comments the „Report on Silk-Worm Breeding“ published by „Zemaljsko svilogojstveno nadzorništvo“ (National Sericultural Supervisory Board) in Budapest with the data referring to Đakovština –area at the beginning of the 20th century. Silk-worm breeding in this area was experiencing numerous difficulties. The analysis shows that the event of Dragutin Khuen Hederwary leaving Croatia in 1903 had serious repercussions on the sericulture of this region.

14 Mnogo toga lijepog o ukrašavanju jastuka izrekla je etnologinja Branka Šeparović u svojoj RTV emisiji "Jastuk", prikazanoj 29. listopada 2006.